

Inhoud

Inleiding 9

- 1 Een onmisbaar kind – 1933-1945 19
- 2 Een samenstel van stemmingen – 1945-1951 59
- 3 Als vrije mensen – 1951-1952 87
- 4 Een nieuw type huwelijk – 1952-1956 112
- 5 Een literair besef – 1956-1967 142
- 6 Het onbehagen – 1967-1968 181
- 7 Een gideonsbende – 1968-1974 228
- 8 De reflexen van het hart – 1974-1977 290
- 9 Het Luthergevoel – 1977-1980 346
- 10 Een zachte dood – 1980-1981 381

Epiloog 428

Curriculum vitae 432

Bibliografie Joke Smit 434

Geraadpleegde literatuur en andere bronnen 451

Noten 459

Dankwoord 488

Personenregister 491

Inleiding

‘Eindelijk wordt de vrouw losgekoppeld van de konijnen,’ schreef ze in 1967. Het werd de meest geciteerde zin uit haar meest bekende artikel, ‘Het onbehagen bij de vrouw’. Joke Smit was enthousiast over de introductie van de anticonceptiepil en ze pleitte voor een ‘pil plus abortusgarantie’. Als het recht van de vrouw over haar eigen lichaam te beschikken internationaal ‘wettelijk’ zou zijn vastgelegd dan zou ‘een stuk vrijheid dat al veroverd werd op de natuur – medisch is abortus immers mogelijk – ook veroverd zijn op de cultuur. Dan zal de vrouw tegelijkertijd een stuk van haar achterstand op de andere vertegenwoordigers van het menselijk geslacht hebben ingelopen.’

Ze was vierendertig en moeder van twee kleine kinderen toen ze het essay schreef waarmee ze de geschiedenis is ingegaan als aanstichter van de Tweede Feministische Golf in Nederland. Een hele generatie vrouwen voelde zich door haar geïnspireerd om hun leven anders in te richten dan van hen werd verwacht.

Als fulltime werkende moeder was Smit erachter gekomen dat de maatschappij niet was afgestemd op vrouwen die een gezin wilden combineren met een interessante baan. En dat meisjes al vroeg werden belemmerd hun talenten aan te boren ‘omdat ze toch gingen trouwen’. Het heersende idee dat de emancipatie van de vrouw

was voltooid werd door haar naar het rijk der fabelen verwezen.

Voor Smit zelf was er een leven vóór en een leven na ‘Het onbehagen’. Voordat haar artikel in *De Gids* uitkwam schreef ze naast haar baan in het onderwijs voornamelijk over Franse literatuur. Van kindsbeen af zat ze het liefst met haar neus in de boeken en ze was al vroeg gevallen voor Camus, Sartre en Beauvoir. Na ‘Het onbehagen’ wijdde ze zich tot haar vroege dood aan de vrouwenbeweging en citeerde ze zelfs haar lievelingsschrijvers Proust en Stendhal alleen nog als ze van pas kwamen in een feministisch betoog.

Ze was zevenenveertig toen ze te horen kreeg dat ze kanker had en dat ze niet meer beter zou worden. In het kleine jaar daarna – ze overleed op 19 september 1981 – heeft ze nog zo hard mogelijk gewerkt. Ze wilde een paar artikelen afmaken, maar ze trok ook veel tijd uit voor haar memoires. Door haar vriendin Marijke Harberts liet ze zich interviewen over het leven dat achter haar lag en over de manier waarop ze haar terminale ziekte onderging. Haar partner Jeroen de Wildt stelde haar vragen over de totstandkoming van haar feministische artikelen. Vele tientallen cassettebandjes waarop ze haar herinneringen vastlegde zijn bewaard gebleven.

Vanzelfsprekend was het voor haar biograaf opwindend Joke Smit te horen vertellen hoe het volgens haar allemaal was gelopen. Zonder die bandjes was het moeilijker geweest een beeld te krijgen van haar jeugd in het provinciestadje Vianen, waar ze tijdens de Tweede Wereldoorlog opgroeide als oudste kind in een christelijk onderwijzersgezin. Ze hield er een nooit meer af te schudden verantwoordelijkheidsgevoel aan over.

Door die bandjes werd extra duidelijk waarom ze in de jaren vijftig als studente Franse taal- en letterkunde al pleitte voor een huwelijk waarin plaats was voor buitenechtelijke relaties, een pleidooi dat ze ook praktiseerde. Ook kreeg ik meer inzicht in haar samenwerking met Geert van Oorschot bij het literaire tijdschrift

Inleiding

Tirade, haar ervaringen in de feministische beweging, de manier waarop ze haar kinderen opvoedde en haar seksuele relaties met mannen en vrouwen.

Bij het beluisteren van de bandjes is onmiskenbaar hoe ziek ze was. Haar stem klonk vermoeid, ze was kortademig en zo nu en dan moest ze de opname onderbreken vanwege een gemene hoestbui. Maar ook was te horen dat ze er in zekere zin van opleefde zich met haar verleden bezig te houden, iets te *doen* dat later van belang zou kunnen zijn. Misschien kwam er in de toekomst wel iemand die een boek over haar wilde schrijven.

Ongetwijfeld heeft Joke Smit geprobeerd haar verhaal zo eerlijk mogelijk te vertellen. Toch heb ik haar biografie niet gebaseerd op de bouwstenen die zijzelf aanleverde. De door haar ingesproken cassettebandjes vormden een belangrijke bron van informatie, maar ze gaven vooral een beeld van de manier waarop zij haar leven bezag toen ze wist dat ze er niet lang meer zou zijn. Zoals mensen veranderen, veranderen hun herinneringen. De herinneringen van de zevenenveertigjarige Joke Smit waren gekleurd door de periode waarin ze die naar boven liet komen: ze was terminaal ziek en vaak boos omdat ze een voortijdige dood zou sterven.

Uiteindelijk heb ik 'de bandjes' gebruikt zoals ik alle andere bronnen heb gebruikt. Dat werden er veel. Aanvankelijk leek het erop dat Joke Smit veel weggooide, maar in de loop der tijd dook er steeds meer materiaal op. Van haar dochter Elisabeth Kool kreeg ik een schoenendoos te leen met onder andere haar poëziealbum en een dagboekje dat ze bijhield gedurende de Hongerwinter. Bij haar eerste man Constant Kool lagen honderden brieven die ze hem schreef toen ze begin jaren vijftig als au pair naar Parijs ging. Deze ontroerende correspondentie met haar verloofde liet niet alleen zien hoe ze ermee worstelde haar ouders te vertellen dat ze van

haar geloof was gevallen, maar ook hoe ze op zoek was naar een zinvol bestaan zonder de god van haar kindertijd.

Een groot deel van de informatie die ik heb gebruikt, komt uit het – deels nog ongeordende – Joke Smit Archief, dat is ondergebracht bij Jeroen de Wildt, haar laatste partner en de beheerder van haar nalatenschap. Vele dagen heb ik bij hem doorgebracht om alle mappen, dozen en schriften die hij verspreid in zijn woning had liggen en waarvan de hoeveelheid hem ook verraste door te kijken. Ik zal niet gauw vergeten hoe ik in de zomer van 2007 dacht echt alles te hebben gezien toen Jeroen de Wildt mij belde om te zeggen dat hij bij elkaar ‘nog een paar steekkarretjes vol’ had gevonden in een ruimte die hij toevallig vrij moest maken vanwege een verbouwing. Even zakte mij de moed in de schoenen, want ik was inmiddels al bijna klaar met schrijven. Maar toen ik in de stoffige dozen en mappen naast dagboekantekeningen ook nog brieven aan een grote liefde en oude schoolagenda’s aantrof voelde ik mij weer zoals ik mij vaak heb gevoeld in de archieven die ik bezocht: een gulzig kind dat ineens veel snoep krijgt.

Naast de papieren bronnen heb ik ook interviews gebruikt. De bijna vijftig gesprekken met haar kinderen, broers, zusters, schoonzuster, partners, collega’s, vriendinnen en mensen die haar kenden van de feministische beweging en van de PvdA waren van groot belang om zowel Joke Smit als de tijd waarin ze leefde beter te leren kennen.

Maar: wat geldt voor de cassettebandjes met herinneringen van Joke Smit uit 1980-1981 geldt ook voor de mensen die herinneringen aan haar ophaalden: het zijn hún herinneringen, feller gekleurd of juist verbleekt door de tijd.

Alle feiten die over mij werden uitgestrooid heb ik zo veel mogelijk gecheckt, inclusief de informatie die ik heb gebruikt uit interviews.

Wie wil weten waar citaten en beweringen in de tekst vandaan

Inleiding

komen kan terecht bij de noten achter in het boek. Ik heb ervoor gekozen in de tekst zelf geen nootverwijzingen te zetten. Wie het verhaal wil lezen en wel gelooft dat een en ander onderbouwd is kan ongestoord doorlezen, wie wil weten waar iets vandaan komt kan dat per bladzijde terugvinden.

Naarmate ik meer informatie tot mijn beschikking kreeg groeide mijn overtuiging dat het boek dat ik ging schrijven gebaseerd zou zijn op inhoudelijke keuzes die ik maakte en dat een andere biograaf vermoedelijk andere keuzes gemaakt zou hebben. Hoeveel bronnen ik ook heb geraadpleegd en hoe stevig mijn visie ook is gefundeerd, het is mijn visie op Joke Smit die ik in dit boek heb gegeven. De rode lijn die mij trof was de discrepantie tussen haar radicale feministische ideeën en de tamelijk gematigde, praktische oplossingen die ze aandroeg. Het was een discrepantie die ik ook zag in haar persoonlijk leven.

In haar laatste levensjaar maakte Joke Smit zich zorgen over de teloorgang van de Tweede Feministische Golf. De bloeiperiode van de vrouwenbeweging die eind jaren zestig was ingezet liep ten einde. Smits doel was een samenleving waarin het er niet toe deed in welk lichaam je was geboren. De vijfjarige werkdag waarvoor zij al een poosje ijverde moest ervoor zorgen dat mannen en vrouwen hetzelfde leven konden leiden. Moederschap hoefde dan niet meer het einde te betekenen van grote ambities op de arbeidsmarkt. Vaderschap zou meer inhoud krijgen dan het binnenbrengen van geld en zo nu en dan een kwaliteitsdag met de kinderen. Nederland moest een land worden waar mannen en vrouwen gelijk werden behandeld en waar zorgzaamheid even belangrijk zou zijn als economische ontwikkeling.

Het was een perspectief dat zij langzaam maar zeker zag verdwijnen. Economisch ging het slecht met Nederland. Voor het eerst

sinds de jaren dertig was er sprake van massawerkloosheid. Niet echt een periode waarin geïnvesteerd zou worden in de emancipatie van vrouwen, dacht Joke Smit. En al helemaal niet als feministen het zelf lieten afweten. Dertien jaar nadat ze ‘Het onbehagen’ schreef zag ze aankomen dat de vrouwenbeweging van de jaren zestig en zeventig hetzelfde zou overkomen als de vrouwenbeweging van het begin van de twintigste eeuw.

Ze maakte zich er kwaad over dat de Eerste Feministische Golf was weggeëbd na de invoering van het algemeen kiesrecht. En ze vreesde dat de Tweede Feministische Golf geboekstaafd zou worden als een beweging die slechts had geresulteerd in legalisering van abortus. Ze was een van de eersten geweest die hadden gepleit voor ‘vrije abortus’, maar daar moest het niet bij blijven.

Joke Smit kon er heftig tegen fulmineren dat de Eerste Feministische Golf vaak werd herleid tot één naam: Aletta Jacobs. Wat ze niet had verwacht was dat haar eigen naam blijvend geassocieerd zou worden met de vrouwenbeweging van de jaren zestig en zeventig. Haar vroege dood is natuurlijk niet de enige reden waarom er straten, lanen, pleinen, een school, een universitair onderzoeksinstituut en een regeringsprijs naar haar werden genoemd. De bijdrage van Joke Smit aan de opleving van feminisme in de tweede helft van de vorige eeuw is inmiddels onomstreden.

Haar belangrijkste wapenfeit was en bleef haar artikel ‘Het onbehagen bij de vrouw’ uit 1967. Alle onderwerpen waarvoor feministen daarna in touw kwamen, werden erin behandeld. Van abortus tot en met het afschaffen van kostwinnersvoordelen in de belastingwetgeving. Van betere onderwijskansen voor meisjes en vrouwen tot en met goede en goedkope kinderopvang. Zoals de Leidse hoogleraar vrouwenstudies Joyce Outshoorn tegen me zei: ‘Het is een prachtige probleemanalyse. Er staat wat eraan schort, waar de schuld ligt en wat er moet gebeuren.’ De kracht van het

Inleiding

stuk zat 'm echter vooral in de toon. De woede waarmee zij het schreef werd destijds door vele vrouwen gedeeld.

Joke Smit was een voorloper. Maar eind jaren zestig was ze niet de enige die vond dat de destijds aanzwellende roep om herverdeling van kennis, macht en inkomen ook voor vrouwen moest gelden. Er waren veel jonge vrouwen die zich herkenden in het onbehagen van mevrouw Kool-Smit, zoals ze toen nog werd genoemd. In de eerste plaats Hedy d'Ancona, met wie ze al snel een duo vormde en met wie ze zowel de actiegroep Man Vrouw Maatschappij oprichtte als de Partij van de Arbeid bestookte met feministische plannen. Zoals de meeste voorlopers die de geschiedenisboekjes halen, had ook Joke Smit een kring van vrouwen en mannen om zich heen die iets teweeg konden brengen. Van het begin af aan werkte ze samen met bekende wetenschappers, journalisten en geestverwanten met goede contacten in politiek Den Haag.

Hoewel ik bij het beschrijven van haar leven dicht bij Joke Smit zelf wilde blijven, is dit boek daarom ook een boek geworden over de mensen en omstandigheden die het mogelijk maakten dat zij een bekende feministe werd.

In het geheugen van sommigen heeft zowel Joke Smit zelf als 'Het onbehagen bij de vrouw' bijna mythische proporties gekregen. Alsof (Kool-)Smit de onomstreden messias van het feminisme was en haar *Gids*-artikel de heilige schrift. Cisca Dresselhuys, die meer dan vijfentwintig jaar hoofdredacteur was van het feministische maandblad *Opzij*, bevestigde dat beeld toen ik haar in september 2004 opzocht om over Joke Smit te praten. 'Uit "Het onbehagen" citeer ik vaak. Joke Smit is de enige vrouw die ons van theorie heeft voorzien. En de enige die zaken op papier heeft gezet waar ik tot op de dag van vandaag wat mee kan. De betekenis die Aletta Jacobs had voor de Eerste Feministische Golf, had Joke Smit voor de Tweede. Zij is de vrouw door wie wij allen doen wat wij doen.'

Bij leven werd haar feminisme zelden zo uitbundig gefêteerd. Het beeld van Joke Smit als dé heldin van de vrouwenbeweging uit de jaren zestig en zeventig strookt noch met de eigen ervaring van veel feministen die destijds ‘erbij’ waren noch met het antiautoritaire levensgevoel onder de toenmalige activisten. Een van de kenmerken van de vrouwenbeweging was nu juist een grote afkeer van leidersfiguren. Maar dat was niet de enige reden waarom niet alle feministen haar in hun hart sloten.

Dat Joke Smit zich met de PvdA verbond werd niet zelden naïef en soms zelfs verdacht gevonden. In tegenstelling tot veel andere toenmalige feministen geloofde Joke Smit in de parlementaire democratie. Haar analyses waren radicaal, maar ze was geen revolutionair. Ze riep niet op tot het saboteren van mannen, huwelijk, gezin en kapitalisme, maar tot een lange mars door de instituties. En tot het creëren van een paar feministische instituties om die mars zo snel mogelijk tot een goed einde te brengen. Ze voelde zich niet alleen verwant met Simone de Beauvoir, van wie ze *Le deuxième sexe* al in de jaren vijftig las en aan wie zij in ‘Het onbehagen’ refereerde, maar ook met de sociaaldemocratische voorman Henri Polak. Alleen al vanwege zijn hang naar ‘volksverheffing’. Net zoals Polak van de arbeiders zelfbewuste socialisten met belangstelling voor kunst en wetenschap wilde maken, rekende Smit onderwijs, (culturele) vorming en scholing tot de *core business* van het feminisme.

Omdat Smits eigen mars door de instituties steeds gepaard ging met een mars door de PvdA, heb ik in dit boek ook aandacht besteed aan de mate waarin het feminisme aansloeg bij die partij.

Maar deze biografie is geen puur politiek boek. Ook haar privéleven en haar persoonlijke ontwikkeling komen aan bod. Wie het levensverhaal van Joke Smit optekent, ontkomt er niet aan te kijken naar de manier waarop zij zich ontwikkelde, met welke mogelijkheden en onmogelijkheden zij werd geconfronteerd als full-time werkende moeder en welke rol de seksuele revolutie speelde

Inleiding

in haar huwelijk met haar jarenlange ‘maatje’ Constant Kool. Per slot van rekening was zij een representant van de beweging die de leuze ‘het persoonlijke is politiek’ hanteerde. Wel heb ik haar persoonlijk leven zo veel mogelijk geplaatst in de context van de periode waarin ze leefde: een tijd waarin Nederland veranderde van een sterk verzuilde maatschappij met strikt gescheiden rollen voor mannen en vrouwen in een moderne welvaartsstaat waarin de sekseverhoudingen minder vast kwamen te liggen. Het leven van Joke Smit kan voelbaar maken hoe het kwam dat juist toen zoveel vrouwen haar onbehagen deelden.

Toen ik een jaar of vijf geleden hoorde dat nog niemand zich had gemeld als biograaf van Joke Smit en ik me afvroeg of ik dat wilde worden was ik geen grote fan. Persoonlijk heb ik haar niet gekend. In de tweede helft van de jaren zeventig hoorde ik bij de jonge en meer linkse vrouwen die zich aansloten bij het Feministies Socialisties Platform. Hoewel Joke Smit ook voor mij een begrip was vanwege ‘Het onbehagen’, was zij in mijn beleving iemand uit een andere wereld en uit een andere generatie. Haar mars door de instituties was niet de mijne. Pas toen ik ten behoeve van een artikel voor *Opzij* een paar van haar teksten herlas werd ik nieuwsgierig naar haar. Ze schreef mooi en helder. Veel mooier en helderder dan de meeste activisten die destijds talloze bladen en blaadjes volschreven en zich maar al te vaak bedienden van lelijk jargon. Gaandeweg begon ik meer van en over haar te lezen en groeide mijn nieuwsgierigheid uit tot de wens haar biografie te schrijven. En toen die wens zich eenmaal in mijn hoofd had vastgezet, wilde ik er alles aan doen om te begrijpen waarom ze was geworden wie ze was. Onder meer door boeken te lezen waarmee zij zichzelf door het leven had geloofdst. Het waren andere boeken dan de literatuur die mij heeft gevormd. Dat verschil diende zich al aan toen ik erachter kwam wat zij als kind onder ogen kreeg. In de boekenkast